ISSN: 2181-3906 2026

International scientific journal
«MODERN SCIENCE AND RESEARCH»
VOLUME 5 / ISSUE 11 / UIF:8.2 / MODERNSCIENCE.UZ

YURIDIK FAKTLAR VA ULARNI HUQUQIY MUNOSABATLARNI VUJUDGA KELTIRISHDAGI AHAMIYATI

Yunusova Shahzoda
Fayzullayev Alisher
Bojxona qo`mitasining Bojxona instituti
Bojxona ishi yo'nalishi 1- kurs kursantlari.

https://doi.org/10.5281/zenodo.24253892

Annotatsiya. *Ushbu maqolada yuridik faktlar tushunchasi, ularning tarixan shakllanishi, huquqiy munosabatlar vujudga kelishi, o'zgarishi va tugatilishidagi o'rni hamda ahamiyati tahlil qilinadi. Shuningdek, yuridik faktlarning klassifikatsiyasi (voqealar va harakatlar), ularning fuqarolarning huquq va majburiyatlariga hamda davlatdagi huquqiy tartibotga ta'siri yoritiladi.*

Kalit so'zlar: *Yuridik faktlar, huquqiy munosabatlar, voqealar, harakatlar, huquqiy oqibatlar, huquqbuzarlik, bitimlar.*

Tarix guvohki, jamiyatda kishilar o'rtasidagi munosabatlar doimo muayyan qoidalar va huquqiy mezonlar bilan tartibga solib kelingan. Jamiyatda yuz beradigan har qanday hodisa yoki insonlarning xatti-harakatlari ham huquqiy oqibat keltirib chiqaravermaydi. Faqatgina qonunchilikda belgilangan va muayyan huquq hamda majburiyatlarning paydo bo'lishi, o'zgarishi yoki tugashiga olib keladigan hayotiy holatlargina huquqiy ahamiyatga ega hisoblanadi.

Yuridik faktlar jamiyatdagi huquqiy tartibot va qonuniylikni ta'minlashda juda muhim hisoblanadi, chunki ular fuqarolarning huquq va erkinliklaridan foydalanishi, majburiyatlarini bajarishi hamda davlat va jamiyat oldidagi mas'uliyatini belgilab beruvchi asosiy omil hisoblanadi. Yuridik faktlar, agar qonuniy va adolatli asoslarga tayansa, ushbu davlatda fuqarolik muomalasi barqarorlashadi, shartnoma intizomi mustahkamlanadi va inson huquqlarining ustuvorligi ta'minlanadi. Buning natijasida mamlakatda investitsiyaviy muhit yaxshilanadi, fuqarolarning o'z mulki va huquqlariga bo'lgan ishonchi ortadi va bu o'sha davlatning iqtisodiy-huquqiy jihatdan tez rivojlanishiga ta'sir qiladi. Yuridik faktlarga yetarlicha e'tibor berilmaydigan yoki ularni soxtalashtirish holatlari uchraydigan jamiyatlarda esa, eng avvalo, fuqarolarning mulkiy va shaxsiy nomulkiy huquqlari poymol etiladi. Natijada jamiyatda huquqiy nizolar, ijtimoiy beqarorlik va fuqarolarning adliya tizimiga hamda davlatga bo'lgan ishonchsizligi vujudga kelishiga sabab bo'ladi.

Davlat va huquq nazariyasida yuridik faktlar huquqiy munosabatlarning vujudga kelishi, o'zgarishi va bekor bo'lishiga sabab bo'ladigan hayotiy holatlar sifatida e'tirof etiladi. Boshqacha aytganda, yuridik faktlar — qonun normalari bilan muayyan huquqiy oqibatlar bog'langan aniq voqea va harakatlardir. Ular huquq normalarida nazarda tutilgan umumiy qoidalarni real hayotdagi muayyan shaxslar va vaziyatlarga tatbiq etish imkonini beradi [2]. Huquqiy munosabatlarning vujudga kelishi uchun, odatda, huquq normasi, huquq subyektlarining huquqiy layoqati hamda tegishli yuridik fakt mavjud bo'lishi talab etiladi. Masalan, shaxsning muayyan mol-mulkka egalik qilishi, boshqa shaxs bilan shartnoma tuzishi, meros qoldiruvchining vafot etishi yoki belgilangan yoshga yetishi qonunchilikda nazarda tutilgan shartlarga qarab muayyan huquq va majburiyatlarni

yuzaga keltirishi mumkin. *S.S. Alekseev* – yuridik faktlarni huquqiy munosabatlarning vujudga kelishi, o‘zgarishi va bekor bo‘lishiga asos bo‘ladigan aniq hayotiy holatlar sifatida izohlagan.

Demak, yuridik faktlar huquq normalari bilan ijtimoiy hayot o‘rtasidagi bog‘lovchi vosita hisoblanadi [2].Yuridik faktlarning asosiy xususiyati shundan iboratki, har qanday hayotiy holat ham o‘z-o‘zidan huquqiy oqibat keltirib chiqarmaydi. Muayyan holatning yuridik fakt sifatida tan olinishi uchun uning qonunchilikda belgilangan shartlarga mos kelishi zarur. Shu sababli yuridik faktlarni aniqlash, ularni tegishli hujjatlar bilan tasdiqlash va qonun talablariga muvofiq baholash huquqni qo‘llash amaliyotida alohida ahamiyatga ega [3].

Huquq nazariyasida yuridik faktlar, asosan, voqealar va harakatlarga ajratiladi. Mazkur tasnif yuridik faktlarning kelib chiqish xususiyati hamda inson irodasiga bog‘liqligini aniqlashga xizmat qiladi [2]. Voqealar — insonlarning bevosita irodasiga bog‘liq bo‘lmagan yoki ularning irodasidan tashqari sodir bo‘ladigan, biroq qonunchilik muayyan huquqiy oqibatlar bilan bog‘laydigan holatlardir. Masalan, insonning tug‘ilishi, vafot etishi, tabiiy ofatlar sodir bo‘lishi va qonunchilikda nazarda tutilgan boshqa holatlar ayrim huquqiy munosabatlarning vujudga kelishi, o‘zgarishi yoki tugashiga sabab bo‘lishi mumkin. Xususan, shaxsning vafot etishi meros bilan bog‘liq huquqiy munosabatlarning ochilishiga olib keladi [1].Harakatlar esa shaxslarning ongli ravishda amalga oshirgan xatti-harakatlari bo‘lib, qonunchilikka muvofiq muayyan huquqiy oqibatlarni keltirib chiqaradi. Harakatlar huquqiy jihatdan qonuniy va noqonuniy harakatlarga bo‘linadi. Qonuniy harakatlarga shartnoma tuzish, ariza berish, merosni qonunchilikda belgilangan tartibda qabul qilish va o‘z huquqlarini amalga oshirish kabi holatlar kiradi.

Noqonuniy harakatlar esa huquq normalarining buzilishi bilan bog‘liq bo‘lib, tegishli shartlar mavjud bo‘lganda yuridik javobgarlikni keltirib chiqarishi mumkin [2].

Qonuniy harakatlarning muhim ko‘rinishlaridan biri yuridik aktlar hisoblanadi. Yuridik aktlar shaxsning huquqiy oqibat keltirib chiqarishga qaratilgan irodaviy xatti-harakatlari yoki vakolatli organlarning huquqiy hujjatlari orqali namoyon bo‘lishi mumkin. Masalan, fuqarolik-huquqiy bitimlar taraflarning huquq va majburiyatlarini belgilash, o‘zgartirish yoki bekor qilishga xizmat qiladi. O‘zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksida bitimlar va shartnomalarga oid qoidalar belgilangan bo‘lib, ular fuqarolik muomalasining huquqiy asoslarini tashkil etadi [1].

Yuridik faktlarning yana bir muhim ko‘rinishi yuridik xatti-harakatlardir. Bunda ayrim huquqiy oqibatlar shaxsning aynan huquqiy natijaga erishishni ko‘zlagan-ko‘zlamaganidan qat’i nazar, qonunchilik asosida yuzaga kelishi mumkin. *N.G. Aleksandrov* – yuridik faktlarni huquq normalari bilan belgilangan huquqiy oqibatlarning yuzaga kelishi uchun zarur bo‘lgan shart-sharoitlar bilan bog‘lagan. Masalan, muallifning asar yaratishi intellektual faoliyat natijalariga doir huquqlarning vujudga kelishi uchun asos bo‘lishi mumkin. Bunday holatlarda huquqiy oqibatlarning yuzaga kelishi tegishli qonun normalarida belgilangan shartlarga bog‘liq bo‘ladi [1].

Yuridik faktlarning asosiy vazifalaridan biri huquqiy munosabatlarni vujudga keltirishdir.

Muayyan huquq normasi mavjud bo‘lsada, tegishli yuridik fakt yuz bermaguncha, ayrim aniq huquq va majburiyatlar paydo bo‘lmasligi mumkin. Masalan, ikki shaxs o‘rtasida qonun talablariga muvofiq shartnoma tuzilishi ular o‘rtasida tegishli shartnomaviy huquqiy munosabatlarning yuzaga kelishiga sabab bo‘ladi.

Bunda taraflarning huquq va majburiyatlari shartnoma mazmuni hamda amaldagi qonunchilik asosida belgilanadi [1]. Yuridik faktlar nafaqat huquqiy munosabatlarni vujudga keltiradi, balki ularni o‘zgartirishi ham mumkin. Masalan, amaldagi shartnomaga qonunchilik va taraflarning kelishuviga muvofiq o‘zgartirish kiritilishi majburiyatlarning mazmuniga ta’sir ko‘rsatadi. Xuddi shuningdek, mehnat munosabatlarida xodimning boshqa lavozimga o‘tkazilishi, tegishli huquqiy asoslar mavjud bo‘lganda, tomonlarning huquq va majburiyatlari o‘zgarishiga olib kelishi mumkin.Bundan tashqari, yuridik faktlar huquqiy munosabatlarning tugashiga ham sabab bo‘ladi. Masalan, majburiyatning tegishli tartibda bajarilishi, shartnomaning qonuniy asoslarda bekor qilinishi yoki shaxsning vafoti bilan bog‘liq ayrim huquqiy holatlar muayyan huquqiy munosabatlarning tugashiga olib kelishi mumkin. Biroq har bir holatda huquqiy oqibatning mazmuni tegishli qonun normalari va mavjud vaziyatga qarab aniqlanadi [2].Shu nuqtayi nazardan, yuridik faktlar huquqiy munosabatlarning dinamikasini ta’minlovchi muhim vositadir. Ular orqali huquqiy munosabatlarning qachon boshlanishi, qanday o‘zgarishi va qaysi asoslarda tugashi aniqlanadi. Bu esa fuqarolar, tashkilotlar va davlat organlari faoliyatida huquqiy aniqlikni ta’minlashga xizmat qiladi.

Yuridik faktlar fuqarolarning mulkiy hamda shaxsiy nomulkiy huquqlarini amalga oshirishda muhim o‘rin tutadi. Tug‘ilish, nikoh tuzish, shartnoma imzolash, merosni qabul qilish va boshqa qonuniy holatlar tegishli huquq va majburiyatlarning yuzaga kelishi uchun asos bo‘lishi mumkin. Masalan, meros qoldiruvchining vafoti merosning ochilishiga sabab bo‘ladi, merosxo‘rlarning huquqlari esa qonunchilikda belgilangan shartlar va tartib asosida amalga oshiriladi [1].Yuridik faktlarning to‘g‘ri aniqlanishi fuqarolarning huquqlarini himoya qilish, mulkiy manfaatlarini ta’minlash va huquqiy nizolarning oldini olishda katta ahamiyatga ega.

Masalan, ko‘chmas mulkka oid bitimlarning qonunchilik talablariga muvofiq rasmiylashtirilishi hamda zarur hollarda davlat ro‘yxatidan o‘tkazilishi mulk huquqining tegishli tartibda e’tirof etilishi va himoya qilinishiga xizmat qiladi. Shu sababli huquqiy ahamiyatga ega hujjatlarni to‘g‘ri rasmiylashtirish va saqlash fuqarolik muomalasining ishonchliligini oshiradi [1].

Aksincha, yuridik faktlarni noto‘g‘ri aniqlash, hujjatlarni soxtalashtirish yoki qonunchilikda belgilangan rasmiylashtirish tartibiga rioya qilmaslik fuqarolarning huquq va qonuniy manfaatlariga zarar yetkazishi mumkin. Bunday vaziyatlar mulkiy nizolar, shartnomaviy kelishmovchiliklar va boshqa huquqiy muammolarning kelib chiqishiga sabab bo‘ladi. *O.S. Ioffe* – yuridik faktlarni huquqiy oqibatlarni keltirib chiqaruvchi voqelik hodisalari sifatida o‘rgangan.

Shu bois yuridik faktlarni hujjatlar bilan ishonchli tasdiqlash, ularni qonuniy tartibda qayd etish hamda huquqni qo‘llash jarayonida xolis baholash muhim hisoblanadi.

Yuridik faktlar davlatning huquqiy mexanizmi samarali ishlashida ham muhim ahamiyatga ega. Vakolatli davlat organlari muayyan huquqiy masalalarni hal qilishda qonunchilikda belgilangan faktlar, hujjatlar va boshqa tegishli ma’lumotlarga tayanadi. Masalan, fuqarolik holati dalolatnomalarini qayd etish, mulkiy huquqlarni ro‘yxatdan o‘tkazish va huquqbuzarliklar bo‘yicha ishlarni ko‘rib chiqish jarayonlarida yuridik ahamiyatga ega holatlarni aniqlash talab etiladi.Huquqiy tartibotning mustahkamligi ko‘p jihatdan yuridik faktlarni belgilash va tasdiqlash mexanizmlarining aniqligiga bog‘liq.

Agar qonunchilikda tegishli holatlarning huquqiy oqibatlari aniq belgilansa va huquqni qo‘llash amaliyotida ushbu qoidalarga bir xil yondashuv ta’minlansa, fuqarolar hamda tashkilotlarning huquqiy ishonchi ortadi. Bu shartnomaviy munosabatlarning barqarorligi, qonuniylikning mustahkamlanishi va nizolarni qonuniy yo‘llar bilan hal etishga ko‘maklashadi [1]. Shu bilan birga, yuridik faktlarni aniqlash jarayonida qonuniylik, xolislik va ishonchlilik tamoyillariga rioya qilish zarur. Ayniqsa, huquqiy oqibatlar shaxsning mulki, erkinligi yoki boshqa qonuniy manfaatlariga ta’sir ko‘rsatadigan holatlarda faktlarning yetarli asoslar bilan tasdiqlanishi muhimdir. Bu talablar huquqni qo‘llashda asossiz qarorlar qabul qilinishining oldini olishga hamda shaxslarning qonuniy manfaatlarini himoya qilishga xizmat qiladi.

Umuman olganda, yuridik faktlar huquq normalarining amaliy hayotda ishlashini ta’minlaydigan, huquqiy munosabatlarning mazmunini belgilaydigan va fuqarolar hamda davlat organlari faoliyatiga huquqiy aniqlik kiritadigan muhim huquqiy vositadir. Ularni nazariy jihatdan to‘g‘ri anglash va amaliyotda qonunchilik talablariga muvofiq qo‘llash huquqiy madaniyatni oshirish, qonun ustuvorligini ta’minlash va jamiyatda barqaror huquqiy muhitni shakllantirishga yordam beradi.

Maqolada yuridik faktlar tushunchasi va ularning turlari tahlil qilindi, ularning huquqiy munosabatlardagi o‘rni, asosiy belgilari va insonlar hayotidagi aks etishi yoritildi.Yuridik faktlar davlatning huquqiy tizimi va qonunchilik mexanizmining uzviy qismi hisoblanadi. To‘g‘ri va aniq belgilangan yuridik faktlar orqali fuqarolarning huquqlari va qonuniy manfaatlari kafolatlanadi, fuqarolik muomalasi barqarorlashadi hamda jamiyatda qonun ustuvorligi ta’minlanadi.

Buning aksiga, yuridik faktlarni noto‘g‘ri talqin qilish, ularni dalillashda va ro‘yxatga olishda sustkashlikka yo‘l qo‘yish inson huquqlarining poymol bo‘lishiga, asossiz nizolar yuzaga kelishiga va jamiyatda adolatsizlik kayfiyatining ortishiga olib keladi. Shu tariqa, yuridik faktlarning qonunchilikda aniq aks ettirilishi va amaliyotda to‘g‘ri qo‘llanilishi davlat va jamiyatning barqaror rivojlanishiga hamda fuqarolarning huquqiy madaniyatini oshirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasining Fuqarolik kodeksi.
2. Odilqoriyev H. T. *Davlat va huquq nazariyasi*. — Toshkent: Adolat, 2025.
3. O. Karimova, N. Ismatova, Sh. Sariqov, O. Amanova. *O‘zbekiston davlati va huquqi asoslari*. darslik. — 2019.